

JURIS URTĀNS

DZIRKLES LATVIJAS PILSKALNU FOLKLORĀ

Dzirkles (1. att.) ir darbarīks, kas paredzēts plānu materiālu (audumu, vilnas u. tml.) griešanai un kas sastāv no diviem, vienam pret otru nostatītiem asmeņiem, kuru darbība pamatojas uz atsperes vai sviras principu. Dzirkles parādās Mezopotāmijā 13. gs. p. m. ē.; Eiropā pirmie atradumi attiecas uz pēdējiem gadsimtiem p. m. ē. Dzirkles parasti darina no dzelzs, retāk no bronzas. Latviešu valodā parastākais šā instrumenta nosaukums ir *dzirkles*, bet ir fiksētas arī vārda formas *dzirklis*, *dzirkļi* (*Dzirkles*, 1929–1930). Latviešu valodā

1. att. Etnogrāfiskās dzirkles no autora kolekcijas. J. Urtāna foto.

jēdziens dzirkles ir pietiekami korekti nošķirts no jēdziena šķēres, bet tā tas nav dažās citās Eiropas valodās, kur šķēru un dzirkļu apzīmējums nereti ir saplūdis vienā vārdā.

Dzelzs dzirkles (Latvijā nav zināmas arheoloģiskās bronzas dzirkles) ir senlieta, kas pietiekami bieži pārstāvēta Latvijas arheoloģijas pieminekļos, īpaši jau dzīves vietās. Pie agrākajām dzirklēm, kas datējamas ar agro dzelzs laikmetu (m. ē. 1.–4. gs.), pieskaitāmas dzirkles no Īles Gailīšu senkapu 1. uzkalniņa, kur atrasts dzirkļu fragments, lai gan izteiktas arī šaubas, vai tās maz ir dzirkles (*Zemgaļi*, 2003, 66). Tāpat dzirkles atrastas agrā dzelzs laikmeta Sēlpils Spietiņu apmetnē, dzelzs

kausēšanas rajonā. Spietiņu dzirkles pieder dzirkļu veidam ar eliptisko atspēri (*Daiga, Atgāzis*, 1963, 6; *Atgāzis*, 2006, 21, 6. att.: 11).

Spietiņu un Gailišu dzirkles apliecina dzirkļu ļoti agru izmantošanu Latvijā un šā griešanas veida agru atklāšanu. Šķiet, ka šajā laikā dzirkles parādās arī citur Latvijas teritorijas tuvumā. Noteikti tas tā ir Igaunijā un Prūsijā (*Gaerte*, 1929, Abb.193: e.).

Vidējā dzelzs laikmetā (5.–9. gs.) Latvijas pilskalnos dzirkļu atradumu jau ir samērā daudz, piemēram, dzirkles no raksturīgā vidējā dzelzs laikmeta Ogres Ķentes kalna (*Latvijas*, 1974, 36. tab.: 22; *Stubavs*, 1976, 83–84, 105, 82. att.). Vēlā dzelzs laikmeta (10.–12./13. gs.) pilskalnos, īpaši 12.–13. gs. pilskalnos, dzirkļu ir daudz. Var nosaukt pilskalnus, kur atrastas šā laika dzirkles: Krustpils Asotes pilskalns (*Шноре*, 1961, 119, табл. XIV: 13, 14), Aglonas Madalānu pilskalns (*Kunīga*, 2010, 65, V tab.: 17, XXII tab.: 23), Stukmaņu Oliņkalns (*Mugurēvičs*, 1977, 35, I tab.: 8), Tērvetes pilskalns (*Latvijas*, 1974, 237) u. c. Uz šo laikmetu attiecināmas dzirkles iegūtas arī senkapos. Tā Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā dzirkles atrastas trijos sieviešu kapos (I uzkalniņa 6. kaps; II uzkalniņa 10. un 17. kaps). Dzirkles liktas kājgalī pie pēdām vai starp tām (*Šnore*, 1997, 66, 68, 70, 77, 3. att.: 8). Dzirkles atrastas arī arheoloģijas pieminekļos, kas datējami ar viduslaikiem, piemēram, Lokstenes viduslaiku pils kultūrlānī (*Mugurēvičs*, 1977, 77, XXI tab.: 30), 13.–15. gs. kultūrlānī pie Krustpils viduslaiku pils (*Engizere, Muižnieks*, 2012, 93, 95) u. c. Arī mūsdienās dzirkles tiek lietotas, tiesa, modernākās no tām tagad jau tiek darbinātas ar elektrības palīdzību.

Apmēram tūkstoš gadu laikā dzirkļu konstrukcijā ir notikušas izmaiņas. Agrākām dzirkļēm ir eliptiska atspere, vēlāk tā kļūst ieapaļāka un daudz stiprāka, atspēriģāka, tā tad piemērotāka vienam no saviem galvenajiem uzdevumiem – aitu vilnas cirpšanai, lai gan līdztekus pastāv abas formas. Dzirkļu forma ar laiku mainās un uzlabojas, dzirkļu vietā stājas šķēres, kas ir dzirkles ar šarnīru. Abi šie instrumenti tiek lietoti paralēli, tomēr šķēres kā piemērotāks instruments dažādu plānu materiālu griešanai izkonkurē dzirkles, lai gan aitu cirpšanai lieto tikai dzirkles, bet ne šķēres.

Kaut arī dzirkles Latvijas arheoloģiskajās dzīvesvietās ir pietiekami labi zināmas, tomēr nekad tās nav bijušas masveida atradums; vienā pieminekļi parasti atrasti tikai nedaudzi dzirkļu vai to fragmentu eksemplāri. Visā visumā tas arī saprotams, jo dzirkles ir pietiekami specifisks instruments, kas droši vien ikdienā tika lietots reti.

Latvijas teritorijā par pilskalnu tiek uzskatīta sena (I/II g. t. p. m. ē. mijas – m. ē. 13./14. gs.) vietējo cilšu un maztautu nocietināta dzīvesvieta. Pilskalnu kādreizējās būves bija veidotas no koka un virs zemes līdz mūsdienām nav saglabājušās, tomēr pilskalnu apliecina tā mākslīgie reljefa pārveidojumi: pilskalna izlīdzinātais plakums, stāvinātās vai terasētās nogāzes, vaļņu un grāvju sistēma, senais kultūrslānis un ieejas vieta ar tās izveidojumu. Pilskalni ir vizuāli ievērojamākie Latvijas senvēstures pieminekļi, tie vienmēr piesaistījuši ļaužu uzmanību un ir apvīti ar teiku vainagu.

Latvijas pilskalnu pazīmju identificēšanai, arheoloģiskās izpētes rezultātu apkopojumam, vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumiem un daudzām citām ar pilskalniem saistītām problēmām ir veltītas daudzas publikācijas (Sk. apkopojošas publikācijas līdz ar literatūras norādēm: *Urtāns*, 1994; *Vasks*, 2005; *Guščika, Lazdiņa, Ušpelis, Vasks*, 2006; *Urtāns*, 2013). Pēdējos gados lielāka uzmanība ir tikusi veltīta arī pilskalnu folklorai, tomēr šajā jomā pagaidām vēl ir daudz neizziņāta (*Ritums, Tāle, Urtāns, Vītola*, 2006; *Kalnā bija*, 2008; *Urtāns*, 2011; *Urtāns*, 2013b; *Urtāns*, 2014).

Projekta *Latvijas pilskalnu teikas* ietvaros tika kopots folkloras materiāls par visiem Latvijas pilskalniem. Galvenā avotu bāze bija LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve (LFK), tomēr pilskalnu folklorā ir atrasta arī citos avotos, piemēram, bijušās Pieminekļu valdes materiālos, dažādās publikācijās, vākta pašu projekta dalībnieku lauka pētījumos u. c. Arī pēc projekta noslēguma folkloras materiāls ir jūtami papildināts. Šie folkloras teksti ir visai dažādi gan no pierakstīšanas apstākļiem, gan pierakstītāja personības (daudzus pierakstus 20. gs. 30. gados veikuši jaunāko klašu skolēni), gan no pierakstītāju un teicēju vietējās izloksnes izpratnes un lietojuma, arī no pierakstītāju un teicēju attieksmes pret šiem tekstiem un vietām, kas šajos tekstos atspoguļotas utt.

Šobrīd mūsu rīcībā ir ap 2200 folkloras tekstu par aptuveni 450 Latvijas pilskalniem vai vietām, kas tautā uzskatītas par pilskalniem, ar pāri par 1,1 miljonu teksta zīmju. Saistībā ar dzirkļēm attiecīgi skaitļi ir daudz pieticīgāki: 29 nepārprotami dzirkļu folkloras teksti par sešiem pilskalniem (turpmāk – dzirkļu pilskalni) (1. tabula).

Laikrakstā *Latviešu Avīzes* 1877. gadā publicēti divi folkloras teksti par it kā vēl septīto dzirkļu pilskalnu – Rokaižu pilskalnu, bet vienā no abiem publicētajiem tekstiem nosaukti māju vārdi (*././ meitene nākusi no Bļodniekiem uz Lamušām /.. /*) (*Latviešu*, 1877), kas atbilst bieži citos folkloras tekstos minētajām

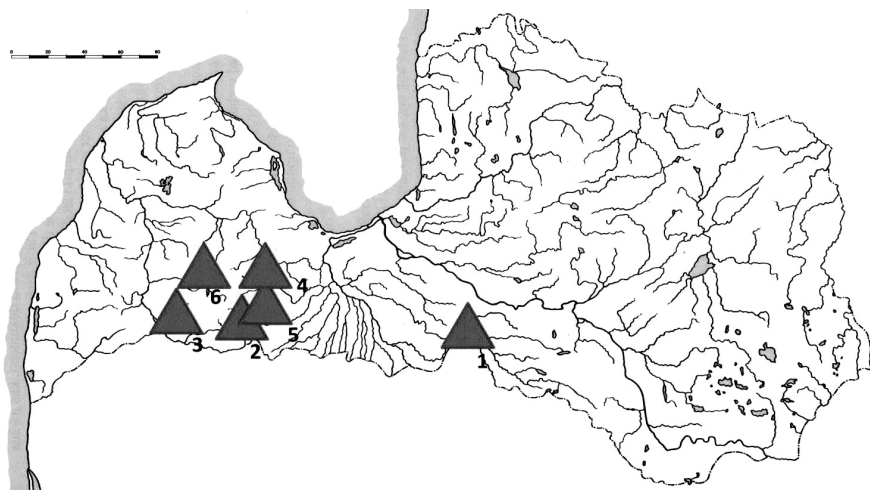
mājām pie Īles Spārnu kalna (salīdzināt: *Reiz kāda meitene gājusi pēc dzirklē m /.. / no Samužām uz Bļodniekiem* (LFK 1575, 332); */.. / no Bļodniekiem uz Samužām /.. /* (LFK 694, 286–287); */.. /uz Samužām /.. /* (LFK 884, 49); */.. / pie Naudītes Lamužu mājām /.. /* (LFK 910, 5356); */.. / netāļu no Bļodnieku mājām /.. /* (LFK 929, 25404); */.. / no Bļodniekiem gar Spārnu pilskalnu /.. /* (LFK 1400, 8750); */.. /Samušu māju /.. / ganu meita tapuse no saimnieces uz pušelniekiem, Sesavas Bļodniekiem, pēc dzirklē m sūtīta /.. /* (LFK 1400, 18953); */.. / no Samužām uz Bļodniekiem /.. /* (LFK 1575, 3425) u. c.). Rokaiži ir muiža Kazdangā, tomēr šo Kazdangas Rokaižu tuvumā neviena pilskalns nav zināms, un arī tāda meklējumi 2009. gadā nedeva rezultātu. (J. Urtāna 2009. g. 3. decembra ziņojums. Glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā.) Savukārt Īles Spārnu kalna apkārtņē vietvārds Rokaiži nav zināms. Domājams, ka tā sauktais Rokaižu pilskalns ir kāds pārpratums, un tā folklorā ir norakstīta vai pārņemta no Īles Spārnu kalna folkloras.

Visi seši dzirkļu pilskalni atrodas seno zemgaļu teritorijā; pārsvarā pat vēl konkrētākā vietā – Zemgales rietumu daļā, uz robežas ar kuršu teritorijām. Divi dzirkļu pilskalni – Zvārdes Striķu un Lutriņu Mizaiņu pilskalns – ietilpst pārejas teritorijā starp zemgaļiem un kuršiem (2. att.).

Visvairāk folkloras tekstu ir par diviem dzirkļu pilskalnēm: Īles Spārnu kalnu (12 folkloras teksti) un Zvārdes Striķu pilskalnu (10). Par abiem šiem pilskalnēm arī bez dzirkļu folkloras ir fiksēts lielāks folkloras daudzums. Par četriem citiem dzirkļu pilskalnēm ir tikai viens teksts par dzirklē m, tomēr arī citu folkloras tekstu par šiem pilskalnēm nav pārāk daudz (1. tabula).

1. tabula. Pilskalni ar folkloru par dzirklē m

Pilskalns	Teksti vispār	Teksti ar dzirklē m	Dzirkļu pieminējums
1. Valles Lūravu pilskalns	1	1	4
2. Vitiņu Incēnu pilskalns	29	1	11
3. Zvārdes Striķu pilskalns	48	10	35
4. Jaunpils Kartavu kalns	44	1	3
5. Īles Spārnu kalns	64	12	37
6. Lutriņu Mizaiņu pilskalns	4	1	8

2. att. Dzirklju pilskalnu izplatiba: 1 – Valles Lūravu pilskalns; 2 – Vitiņu Incēnu pilskalns; 3 – Zvārdes Striķu pilskalns; 4 – Jaunpils Kartavu kalns; 5 – Īles Spārņu kalns; 6 – Lutriņu Mizaiņu pilskalns.

Drusku savrup atrodas jau agrākos laikos nopostītais, grantī noraktais Valles Lūravu pilskalns, par kuru ir fiksēts tikai viens folkloras teksts (LFK 1393, 98), un tas pats ir tradicionālā dzirkļu teika. Šis dzirkļu pilskalns atšķirībā no pārējiem pieciem atrodas Zemgales pašos austrumos (2. att.).

Nevienā no dzirkļu pilskalniem nav izdarīti sistemātiski arheoloģiskie izrakumi, tāpēc visu pilskalnu datējums nav konkretizēts; aptuvenais pilskalnu datējums ir noteikts pēc atsevišķiem savrupatradumiem vai, kas ir vēl nedrošāk, pēc pilskalnu nocietinājumu formas un iespaidīguma. Redzam, ka datējums, kas vairāk vai mazāk pārklājas, ir m. ē. I g. t. pēdējie gadsimti un II g. t. pirmie gadsimti (2. tabula).

Četri no šiem dzirkļu pilskalniem ir izteikti saistīti ar kāda zemgaļu apdzīvotā novada centru (3. tabula). Te gan jāpiebilst, ka par vairāku zemgaļu novadu un tiem atbilstošu centrālo pilskalnu lokalizāciju joprojām tiek diskutēts, un šā raksta uzdevums ir iedziļināties tās vai citas zemgaļu zemes saistībā ar kādu noteiktu pilskalnu (*Mugurēvičs*, 1999, 65–69; *Zemgaļi*, 2003, 83–89 u. c.).

2. tabula. Dzirkļu pilskalnu datējums

Pilskalns	Datējums
1. Vāles Lūravu pilskalns	D4,V ? (<i>Urtāns</i> , 2008)
2. Vītiņu Incēnu pilskalns (3. att.)	D2, D3, D4,V (<i>Bielenstein</i> , 1869, 20–28; <i>Brastiņš</i> , 1938; <i>Atgāzis</i> , 1967, 26; <i>Urtāns</i> , <i>Šnē</i> , <i>Asaris</i> , 1998, Nr. 24)
3. Zvārdes Striķu pilskalns	? (<i>Bielenstein</i> , 1869, 17–18)
4. Jaunpils Kartavu kalns	D4,V ? (<i>Bielenstein</i> , 1869, 67–70; <i>Atgāzis</i> , 1966, 19; <i>Latvijas</i> , 1974, 331)
5. Īles Spārnu kalns	D4,V (<i>Bielenstein</i> , 1869, 31–39; <i>Atgāzis</i> , 1966, 18–19; <i>Urtāns</i> , <i>Šnē</i> , <i>Asaris</i> , 1998, Nr. 23)
6. Lutriņu Mizaiņu pilskalns	D2 (R. Rituma 1996. g. 12. jūnija ziņojums. Glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā.)

3. att. Vītiņu Incēnu pilskalns. V. Urtāna foto, 1971.

3. tabula. Dzirkļu pilskalni un zemgaļu novadu centri

Pilskalns	Novads
1. Valles Lūravu pilskalns	Putelenes novada centrs ?
2. Vītiņu Incēnu pilskalns	Dobenes novada centrs
3. Zvārdes Striķu pilskalns	Nav zināms
4. Jaunpils Kartavu kalns	Nenosaukta novada centrs
5. Īles Spārnu kalns	Spārnenes novada centrs
6. Lutriņu Mizaiņu pilskalns	Kā pilskalns nenozīmīgs

Teiku par dzirkļēm sižets ir samērā vienveidīgs: sieva, meitene, darbiniece, bet gandrīz vienmēr tā ir sieviete, iet gar pilskalnu aizņemties dzirkles, dodas gar pilskalnu cirpt aitas bez savām dzirkļēm vai ar sliktām dzirkļēm, tad no pilskalna iznāk sieviete, jaunava, aizdod labas dzirkles, kuras vai nu jāatliek vietā, vai par aizdevumu nedrīkst citiem stāstīt, kur dzirkles dabūtas. Kad nosacijumi netiek izpildīti, dzirkles vairs nevar aizņemties, vairs nevar dabūt un vairs nevar satikt arī dzirkļu aizdevēju no pilskalna. Dzirkles tekstos ir sauktas tikai par dzirkļēm. Te, piemēram, tipiska dzirkļu teika par Zvārdes Striķu pilskalnu:

./.. / Kādreiz kāda sieva gājusi uz muižu cirpt aitas. Bet viņai nebijušas dzirkles, kāpēc šī raudājusi. Kad šī bijusi pašā (Zvārdes Striķu – J. U.) kalna galā, no zemes izlīdusi kāda skaista meita un prasījusi, kāpēc raudot. Sieva izstāstījusi savu nelaimi. Jaunkundze teikusi, lai pagaidot, viņa atnesīšot dzirkles. Pēc maza laiciņa stāvējusi tā pati meita un turējusi rokā skaistas sudraba dzirkles. Meita iedevusi sievai dzirkles ar norunu, kad nāks atpakaļ, dzirkles noliks šijā pašā vietā. Sieva nedabūjusi vairāk nekā teikt, šī jau bijusi pazudusi. Sieva aizgājusi uz muižu un nocirpusi cērpamās aitas ļoti ātri. Nākot mājās, sieva dzirkles turpat nolikusi. Pārgājusi un stāstījusi vīram. Vīrs teicis, ka viņa esot muļķis, likdama dzirkles atpakaļ. Abi gājuši dzirkles meklēt, bet šīs vairs nebijušas. Abi norunājuši, ka skaistā meita esot pils kunga meita.

LFK 796, 6232. Pier. Laura Meilards, 12 g.v., Kuldīgas Zvārdes 6-kl. pamatskola, 4. kl. skolniece, 1940.

No pilskalna iegūtās dzirkles ir kvalitatīvas, jaunas, asas dzirkles, ļoti labas dzirkles, vai arī dzirkļu pozitīvam raksturojumam izmantota atbilstoša metafora: *zelta, sudraba, trejas zelta dzirkles* (4. tabula). Līdzīgas ir pilskalnu teikas, ka no pilskalna, respektīvi, no pazemes, darbinieks dabū cirvi, kas ir ļoti labs, tomēr teiku par citiem darbarīkiem, kurus iegūst no pilskalnu

pazemes, nav daudz. Dzirķles folklorā parādās arī kā vērtība: ja dzirķles sauktas par zelta vai sudraba dzirķlēm, tad jādōmā, ka tās ir ļoti vērtīgas. Tas reizē ir arī simbols, jo reāli darba instruments nevarēja būt izgatavots no dārgmetāla. Iespējams gan arī skaidrojums, ka ar zeltu apzīmēja nevis zeltu kā metālu, bet Latvijas teritorijā ļoti plaši un ilglaicīgi izmantoto bronzu, kas jauna un nenosūbējusi vai nepatinējusies ir dzeltenā jeb zelta krāsā. Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav zināmas bronzas dzirķles, bet Eiropas bronzas laikmeta arheoloģiskajā materiālā tādas ir, tātad teorētiski arī Latvijā varēja būt lietotas bronzas dzirķles. Dzirķles pilskalnu folklorā parādās gan kā labs instruments, gan arī kā mantiska vērtība. Te vēl var piebilst, ka dzirķļu pilskalnu folklorā lielu vietu aizņem izteikta mantas folklorā: Zvārdes Striķu pilskalnā tie ir zelta, sudraba vai cita metāla trauki, kuri gan parādās pilskalnā, bet var iegūt tikai tādu trauku, kas izkustināts (LFK 628, 58; LFK 796, 1651; LFK 796, 6233; LFK 796, 7369; LFK 1400, 26976; LFK 1696, 1800; LFK 1696, 7863), Īles Spārnu kalnā tā ir manta (LFK 929, 3986; LFK 929, 25404; LFK 1400, 8749; LFK 1575, 332).

4. tabula. Dzirķļu pilskalnu dzirķļu raksturojums folklorā

Pilskalns	Dzirķles
1. Valles Lūravu pilskalns	<i>Zelta dzirķles</i> (LFK 1393, 98)
2. Viņiņu Incēnu pilskalns	<i>Dzirķles</i> (LFK 1573, 2818)
3. Zvārdes Striķu pilskalns	<i>Dzirķles</i> (LFK 796, 3826; LFK 796, 18305; LFK 965, 75; LFK 1689, 6861); <i>jaunas, asas dzirķles</i> (LFK 796, 12546); <i>zelta dzirķles</i> (LFK 796, 13759); <i>varenas dzirķles</i> (LFK 628, 59); <i>skaistas sudraba dzirķles</i> (LFK 796, 6232)
4. Jaunpils Kartavu kalns	<i>Dikti labas dzirķles</i> (LFK 1551, 4196–4197)
5. Īles Spārnu kalns	<i>Dzirķles</i> (LFK 694, 286–287; LFK 1582, 1126; LFK 1641, 2347; LFK 1688, 240); <i>zelta dzirķles</i> (LFK 884, 49; LFK 1400, 8750; LFK 1573, 2395; LFK 1575, 332); <i>trejas zelta dzirķles</i> (LFK 1400, 18953)
6. Lutriņu Mizaiņu pilskalns	<i>Dzirķles</i> (LFK 1696, 8409)

Dzirķles neparādās tautasdziesmās, vismaz digitālajā Dainu skapī tiek dota atbilde, ka tāds vārds tautasdziesmās neparādās. (<http://www.dainuskapis.lv/meklet/dzirkl>. Skatīts 27.03.2014.). Dzirķles nedaudz atspoguļojas ticējumos (5 varianti) (*Latviešu*, 1940, 425).

Dzirkļu pilskalnu dzirkļu folkloras tekstos diezgan bieži teikts, ka dzirkles aizņemas (LFK 694, 286–287; LFK 884, 49; LFK 1400, 8750; LFK 1400, 18953; LFK 1573, 2395; LFK 1575, 332; LFK 1582, 1126; LFK 1641, 2347; LFK 1688, 240; LFK 1573, 2818; LFK 628, 59; LFK 796, 3826; LFK 796, 6232; LFK 796, 12546; LFK 796, 18305; LFK 965, 75; LFK 1689, 6861; LFIK 1551, 4196–4197). Acimredzot tā ir sava laika realitāte, jo dzirkles nav bijušas ikdienā nepieciešams instruments, un ticami, ka to arī nebija katrā saimniecībā. Arī ticējumi apliecina, ka dzirkles aizņemas (trijos no pieciem ticējumiem minēts par dzirkļu aizņemšanos vai atdošanu). Spriežot pēc pilskalnu folkloras, parasti neko citu kā dzirkles, ja neskaita naudu, no pilskalnu pazemes iedzīvotājiem zemes ļaudis neaizņemas.

Par rotas lietu un ieroču simboliku ir samērā daudz pētījumu; daudz mazāk tādu ir par darbarīku simboliku (sal.: *Zemītis*, 2004), tomēr folklorā reizēm parādās arī darbarīku simbolika. Šādi darbarīki vai sadzīves priekšmeti ar simbolisku nozīmi, kas reizē apliecina to nozīmību saimniecībā, ir, piemēram, katla kāsis, vērpjamais skriemelis, nazis, rokas dzirnavu sastāvdaļas. Droši vien te var pievienot arī dzirkles, kas vairāk ir saistītas ar sievieti (aitas un to kopšana, vilna, pavediena gatavošana, vēršana, aušana, apģērba gatavošana – tās visas bija sieviešu nodarbošanās). Dzirkļu pilskalnu folklorā parādās savam laikam labi zināmi, bet mūsdienās jau aizmirsti darba jeb aitu ciršanas raksturojumi. /.../ *muižā bijis aitas jācērp tā, ka vilna neizirst, vilnai bijis jāpaliek tā, kā aitai mugurā, viengabalis* (LFK 796, 18305). Lai labi nocirptu aitu, būtiskas ir labas dzirkles.

Dzirkles savā laikā izmantotas ne tikai aitu ciršanai (varbūt arī citas vilnas, piemēram, kazu vai meža zvēru vilnas ciršanai), bet droši vien arī ļoti daudzās citās jomās, par ko varam tikai nojaust, piemēram, auduma griešanā, ādas griešanā, matu griešanā un frizūru veidošanā, kā medicīnisks instruments, plāna bronzas skārda griešanā u. c. Šķiet, ka vai visās tajās jomās, kur vēlāk tika izmantotas šķēres, agrāk izmantoja dzirkles; pirms krusta kariem pastāvējušos pilskalnos šķēres nav atrastas, un to nav arī pilskalnu teikās.

Dzirkļu pilskalni un dzirkļu folkloras attiecas galvenokārt uz zemgaļu centrālajiem pilskalniem. Zināms arī, ka zemgaļu sievietēm dzelzs laikmeta apbedījumos vispār kapā deva līdzīgu dažādus darbarīkus: kapli, vērpjamo skriemeli, ilenu, nazi, tajā skaitā arī dzirkles, lai gan nelielā daudzumā. Dzirkles atrastas arī latgaļu (*Kuniga*, 2000, 75, XXIX att.: 38, 39, 42; *Kuniga*, 2014), libiešu un sēļu (*Šnore*, 1997, 1997, 66, 68, 70, 77) vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos. Tā

kā dzirkles Latvijā arheoloģiski nav atrastas agrāk par mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem, tad jāsecina, ka arī dzirkļu pilskalnu dzirkļu folklorā nevarētu būt radusies agrāk par šo laiku.

Mirušajām sievietēm dzirkles deva līdzī kapā, bet mirušie devās uz pazemes valstību. Dzirkļu pilskalnu folklorā zemes sieviete aizņemas dzirkles no pazemes sievietes. Pilskalns ir tā vizuāli ievērojamā un atpazīstamā vieta, kur saikne starp zemes un pazemes pasauli varbūt bija ciešāka nekā citur. Iespējams, zemes ļaudis zināja, ka dzirkles dod līdzī mirušajām sievietēm un ka vēlāk iegūtās pazemes valstības lietas ir ar īpašu vērtību: asas, labas, darinātas no zelta un sudraba. Teikās apspriesta situācija, kad kaut kādu iemeslu dēļ ir pārkāpta citādi nepārkāpjamā robeža; zemes sieviete tiek pie vērtīgas lietas, kas ir piederīga pazemes valstībai, bet tas nav ilglaičīgi, un iestājas sākotnējā lietu kārtība: pazemes lietai jātiek atdotai atpakaļ, zemes sieviete to nevar paturēt.

Saīsinājumi

LFK – LU Literatūras, folkloras un māksla institūta Latviešu Folkloras krātuve.

Bibliogrāfija

Atgāzis, 1966. M. Atgāzis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1965. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1965. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1966. – 17.–19. lpp.

Atgāzis, 1967. M. Atgāzis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1966. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1966. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1967. – 25.–27. lpp.

Atgāzis, 2006. M. Atgāzis. Sēlpils Spietīņu apmetne un tās laiks. *Pētījumi sēļu senatnē. Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2006. – 11.–28. lpp. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 11. Arheoloģija, antropoloģija, etnogrāfija, folkloristika).

Bielenstein, 1869. A. Bielenstein. Die altlettische Burgberge Kurlands. *Magazin der Lettische-literarische Gesellschaft*. Bd.14. St. 2. Mitau, 1869. – S. 12.–142.

Brastiņš, 1938. E. Brastiņš. Kur atradusies Sidrabes pils? *Aizsargs*. 1938. Nr. 7/8. – 494.–497. lpp.

Daiga, *Atgāzis*, 1963. J. Daiga, M. Atgāzis. Izrakumi Spietīņu–Plāteru senvietu kompleksā 1962. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par 1962. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām*. Rīga, 1963. – 6.–7. lpp.

Dzirkles, 1929–1930. Dzirkles. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga, 1929–1930. 6522.–6524. sleja.

Engēzere, Muižnieks, 2012. A. Engēzere, V. Muižnieks. Arheoloģiskā uzraudzība Krustpili 2011. gadā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2010. un 2011. gadā*. Nordik, 2012. – 92.–96. lpp.
Gaerte, 1929. W. Gaerte. *Urgeschichte Ostpreussens*. Königsberg: Gräse und Unzer Verlag, 1929.

Guščika, Lazdiņa, Ušpelis, Vasks, 2006. E. Guščika, I. Lazdiņa, O. Ušpelis, A. Vasks. Latvijas pilskalnu arheoloģiskā izpēte un tās rezultāti. *Latvijas Universitātes Raksti*. 695. sējums. *Zemes un vides zinātnes. Pilskalni Latvijā ainavā*. Latvijas Universitāte, 2006. – 27.–40. lpp.

Kalnā bija, 2008. *Kalnā bija stalta pils. Latvijas pilskalni un to teikas*. Sastādītāji J. Urtāns, I. Pigozne, R. Treija, I. Vitola. Tapals, 2008.

Kuniga, 2000. I. Kuniga. *Kristapiņu kapulauks 8. gs. beigās – 12. gs.* RaKa, 2000.

Kuniga, 2010. I. Kuniga. *Madalānu pilskalns, ciems un kapulauki 1. g. t. pr. Kr. – 13. gs.* [B.i.v.], 2010.

Kuniga, 2014. I. Kuniga. Aizsardzības izrakumi Kristapiņu kapulaukā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2012. un 2013. gadā*. In print.

Latviešu, 1877. *Latviešu Avīzes*. 1877. Nr. 7.

Latviešu, 1940. *Latviešu tautas ticējumi*. I sēj. Sak. P. Šmits. Rīga: Latviešu Folkloras krātuves izdevums ar Kultūras fonda pabalstu, 1940.

Latvijas, 1974. *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974.

Mugurēvičs, 1977. Ē. Mugurēvičs. *Oļiņkalna un Lokstenes pilsnovadi*. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. Rīga: Zinātne, 1977.

Mugurēvičs, 1999. Ē. Mugurēvičs. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus). *Latvijas zemju robežas 1000 gadus*. Sast. A. Caune. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999. – 54.–90. lpp.

Ritums, Tāle, Urtāns, Vitola, 2006. R. Ritums, I. Tāle, J. Urtāns, I. Vitola. Teikas par Latvijas pilskalniem. *Latvijas Universitātes Raksti*. 695. sējums. *Zemes un vides zinātnes. Pilskalni Latvijā ainavā*. Latvijas Universitāte, 2006. – 7.–26. lpp.

Stubavs, 1976. A. Stubavs. *Ķentes pilskalns un apmetne*. Rīga: Zinātne, 1976.

Šnore, 1997. E. Šnore. Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. XIX laidiens. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1997. – 64.–81. lpp.

Urtāns, 1994. J. T. Urtāns. *Latvian Hillforts: the Originality of the Archaeological Reality/Zestende Kroon-Voordracht gehouden voor de Stichting Nederlands Museum voor Anthropologie en Praehistorie te Amsterdam op 22 April 1994*. Amsterdam, 1994.

Urtāns, 2008. J. Urtāns. Dažas pārdomas par Bārbeles Pilveru pilskalnu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2008. Nr. 4. – 97.–107. lpp.

Urtāns, 2011. J. Urtāns. Ernesta Brastiņa pilskalnu grāmatas un pilskalnu folklorā. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra, folklorā, māksla*. 2011. Nr. 11. – 178.–187. lpp.

Urtāns, 2013a. J. Urtāns. *Apceres par Latvijas pilskalniem*. Nordik, 2013.

Urtāns, 2013b. J. Urtāns. Triju vārdu motīvs tautasdziesmās un Kurzemes Elku kalnos. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra, folklorā, māksla*. 2013. Nr. 26. – 108.–119. lpp.

Urtāns, 2014. J. Urtāns. Durvju un vārdu motīvs Latgales pilskalnu folklorā. In print.
Urtāns, Šnē, Asaris, 1998. J. Urtāns, A. Šnē, J. Asaris. *Latvijas pilskalni. Eiropas kultūras mantojuma dienas*. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 1998.

Vasks, 2005. A. Vasks. Latvijas pilskalnu izpētes gaita. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2005. Nr. 4. – 9.–45. lpp.

Zemgaļi, 2003. *Zemgaļi senatnē*. Rīga, 2003.

Zemītis, 2003. G. Zemītis. *Ornaments un simboli Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2004.

Шноре, 1961. Э. Д. Шноре. *Асотское городище*. Рига: Издательство Академии наук Латвийской ССР, 1961. (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. – Т. 2.)

Juris Urtāns

Shears in the folklore of Latvian castle mounds

Abstract: Shears (Fig. 1) is an instrument for cutting thin materials (cloth, wool etc.) and it consists of two edges opposed to each other. Since the early Iron Age (1–4 century) till the Middle Ages shears have been a frequent item in the sites of Latvian archaeology, especially in castle mounds; however, massive findings have never been discovered. Shears have been mentioned in the folklore of castle mounds. At present, there are about 2200 folklore texts about 450 Latvian castle mounds at our disposal. Figures about shears are more modest: 29 folklore texts about shears about six castle mounds (Table 1.). All castle mounds are located on the territory of ancient Semigallians (Fig. 2). The most numerous texts are written about Mount Īles Spārnu (12) and the Zvārdes Striķu castle mound (10). There have been no archaeological excavations in any of these six castle mounds, therefore the dating is set approximately for the last centuries of the I millennium and the first centuries of the II millennium (Table 2). Part of castle mounds are related to the centres of Zemgaļi districts (Table 3, Fig. 3). The plot of legends about shears is rather homogeneous: a woman receives shears from an inhabitant of the castle mound; these shears should be returned back in the same place. In case these conditions are not carried out, next time it is prohibited to lend shears. Shears obtained from the castle mound are especially qualitative (Table 4). In the folklore texts shears are frequently borrowed; and that could be true as they were not an instrument that was used on a daily basis. Folklore texts prove that shears were a symbol of an instrument. Shears were put in the coffin of dead women, as dead persons go to the underground world. In the folklore of castle mounds a woman of this earth borrows shears from a woman of the

underground. The castle mound is a place where the connection between this world and the underground world is closer than anywhere else. As it can be concluded from the folklore, the items obtained from the underground have special value. In a way a borderline is crossed and a woman of this world receives an item belonging to the underground, however, it is not for a long time. The initial order of things is regained quickly and the item from the underground world should be returned.

Keywords: castle mounds, shears, folklore, Semigallia, women, symbolism of tools.